

ЕКОНОМІЧНА ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА

УДК 1:316.4

О. П. Дзьобань, О. Ю. Панфілов

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті робиться спроба розкрити соціокультурні аспекти інформаційної безпеки як системного явища. Надається аналіз широкого кола проблем, напрямків та їх інтерпретації, пропонується система понять і уявлень, що описує основні елементи і підсистеми суспільства як складної інформаційної системи.

Ключові слова: безпека, інформація, суспільство, інформаційна безпека, інформаційна підсистема суспільства.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростаючою роллю інформаційної сфери – сукупністю інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури, системи формування, розповсюдження й використання інформації, а також системи регулювання суспільних відносин, що виникають при цьому. Нині багато найважливіших інтересів людини, суспільства і держави значною мірою визначаються станом навколишньої інформаційної сфери. Тому, на нашу думку, інформаційна безпека може розглядатися як найважливіший компонент національної безпеки, котрий «пронизує» решту видів безпеки.

Інформаційна безпека – стратегічна категорія, яка входить складовою у ширші, багатокомпонентні поняття, такі як «міжнародна безпека», «національна безпека», «національна стратегія» тощо. Інформаційна безпека може розглядатися в різних аспектах: і як фактор соціально-економічного розвитку, і як відстеження і класифікація комп'ютерних і мережевих загроз, і як збереження і захист технічної і мовної інформації. І як новий вид озброєння, і як запобігання інформаційній війні тощо [2, с. 675].

Аналіз останніх досліджень. Проблема інформаційної безпеки є предметом дослідження багатьох вчених, спеціальних інститутів та центрів, що представляють різні наукові галузі знання, причому як гуманітарні, так і технічні. За останні роки у вітчизняній та зарубіжній науці в цілому накопичено потенціал для поглибленого дослідження проблеми інформаційної безпеки.

Зокрема, характеристикам інформатизації як об'єктивної закономірності розвитку суспільства, проблемам становлення інформаційної цивілізації та прогнозам її розвитку, технічним й гуманітарним фактори цього процесу присвячені праці В. Афанасьєва, Д. Белла, Т. Берези, В. Глушкова, М. Кастельса, В. Лекторського, В. Лисицького, Й. Масуди, Е. Моргунова, Дж. Нейсбіта, Б. Парохонського, Е. Паркера, Г. Почепцова, А. Ракітова, Е. Тоффлера та інших.

Дослідженням методологічних, сутнісних та змістовних основ інформаційної безпеки присвячені праці Е. Беляєва, М. Бусленка, С. Гриняєва, О. Дзьобаня, Г. Ємельянова, В. Лопатіна, О. Позднякова, Л. Сергієнка, М. Требіна та інших дослідників.

Невирішені частини проблеми. Однак, незважаючи на те, що існує велика кількість наукових праць з проблем інформаційної безпеки, варто підкреслити той факт, що їхній зміст має, з одного боку, полемічний характер, сутність інформаційної безпеки та сенс її забезпечення надано у фрагментарному вигляді, а з іншого – проблема інформаційної безпеки у соціокультурному плані практично не досліджена.

Метою статті є спроба розкрити криз призму соціально-філософської рефлексії соціокультурні аспекти інформаційної безпеки як системного явища.

Виклад основного матеріалу.

Безпека є сукупністю умов і чинників, що забезпечують нормальне функціонування і розвиток будь-якої системи. Інформаційна безпека виступає як заперечення (і подолання) інформаційної небезпеки, що виявляється в будь-яких масштабах. Виклики і загрози інформаційній безпеці визначають зміст діяльності з її забезпечення. Забезпечення

інформаційної безпеки – це не тільки захист від загроз в інфосфері суспільства, але й припускає такий позитивний розвиток інформаційної реальності, який не породжував би негативних ефектів процесу інформатизації. Об'єктами забезпечення інформаційної безпеки в системі національної безпеки є особистість, суспільство і держава та їх інтереси в інфосфері. Основним же суб'єктом забезпечення інформаційної безпеки є держава та уповноважені нею органи [3].

Засоби і методи забезпечення інформаційної безпеки на сучасному етапі розвитку включають: правові; організаційно-технічні; економічні; освітні та виховні. Метою забезпечення інформаційної безпеки є мінімізація всіх передбачуваних інформаційних викликів і загроз для системи «людина – суспільство – біосфера» [5].

Оскільки небезпека, що породжується процесом інформатизації, зумовлена розвитком цього процесу в моделі нестійкого розвитку суспільства, то інформаційна безпека повною мірою може бути забезпечена лише при переході до стійкого розвитку суспільства. Необхідною умовою забезпечення інформаційної безпеки і національної безпеки в цілому є перехід до стійкого розвитку суспільства ноосферної орієнтації.

Можна виділити декілька аспектів забезпечення інформаційної безпеки в рамках переходу до стійкого розвитку. По-перше, природною основою забезпечення будь-якого виду безпеки, зокрема інформаційної, є збереження біосфери. По-друге, розвиток процесу інформатизації, контрольований за допомогою методів інформаційної безпеки, як і розвиток інших процесів в суспільстві, повинен спрямовуватися на перехід до стійкого розвитку і формування ноосфери. На початку ХХІ ст. забезпечення безпеки людини, суспільства і держави, культури всього людства залежить не тільки від окремого об'єкта і суб'єкта безпеки, але й від етапу переходу до стійкого розвитку всього людства. По-третє, в межах стійкого розвитку процес інформатизації зазнає трансформації, внаслідок чого його розвиток стане безпечним для людини, суспільства і держави. По-четверте, у забезпеченні інформаційної безпеки акцент зміщується із захисту на запобіжні й випереджувальні механізми і чинники діяльності. Якщо в моделі нестійкого розвитку система безпеки має справу з реальними загрозами та їх несприятливими наслідками, то в новій моделі розвитку система безпеки спрямована на запобігання реальним загроз. По-п'яте, забезпечення інформаційної безпеки на рівні держави має сприяти і забезпеченню глобальної інформаційної безпеки [4, с. 173-174].

Можна стверджувати, що кібернетичні залежності (наприклад закон необхідної різноманітності Ешбі) можуть бути застосовані до забезпечення безпеки. У кібернетичних системах існує регулятор, суть, якого полягає в блокуванні збурень зовнішнього середовища, в забезпеченні інформаційної інваріантності кібернетичної системи щодо перетворень. Основний закон кібернетики Ешбі можна сформулювати так: тільки різноманітність може знищити різноманітність. Тільки різноманітність регулятора може знищити різноманітність збурень, що прагнуть зруйнувати кібернетичну систему, тобто забезпечення безпеки системи досягається захистом від викликів і загроз. Закон Ешбі свідчить про необхідність збільшення різноманітності регулятора залежно від зростання різноманітності збурень (загроз), але не говорить, яким же чином система збільшує його. Це обмеження закону необхідної різноманітності свідчить про те, що він входить складовою частиною в якийсь більш загальний закон забезпечення безпеки кібернетичної системи, що включає забезпечення безпеки через стійкий розвиток.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок про те, що в системі національної безпеки інформаційна безпека є одним з пріоритетних видів безпеки, що здійснює великий вплив на всі інші види безпеки. Забезпечення інформаційної безпеки має відбуватися за допомогою переходу до стійкого розвитку.

Аналіз літератури, присвяченої проблемам інформаційної безпеки сучасного суспільства, показує, що вони досліджуються здебільшого в аспекті ведення інформаційних та інформаційно-психологічних воєн, захисту інформації, інформаційного шпигунства, а також боротьби з правопорушниками, що використовують новітні інформаційні технології і засоби зв'язку. Уявляється, що означене коло проблем далеко не вичерпне, за його межами залишається багато актуальних і гострих питань [1, 2, 8-13].

Причину такого недостатнього охоплення проблем інформаційної безпеки суспільства вбачаємо у відсутності в теперішній час у соціологічній і політологічній літературі адекватного

системного підходу, що базується на поглибленому розумінні як самого феномену інформації, так і людини й суспільства як інформаційних систем.

Цей недолік добре видно і за тими визначеннями поняття інформаційної безпеки, які найширше використовуються сьогодні у вітчизняній науковій літературі й у відповідних політико-правових документах. Зокрема існує таке розуміння інформаційної безпеки: можливість і здатність поширювати й одержувати надійну інформацію з будь-яких питань, можливість захисту від інформації спотвореної, тенденційної, такої, що деформує свідомість з певною метою [4, с. 174].

При всій слушності й важливості аспектів інформаційної безпеки, наведених в цьому визначенні, в ньому все ж таки не є очевидним, на наш погляд, розуміння того, що інформація – це складний продукт специфічного виробництва, настільки дорогого, праце- і капіталомісткого, що просто виключається безумовна легкість широкого доступу до нього всіх зацікавлених суб'єктів. Або, інакше кажучи, доступність і надійність інформації в сучасному суспільстві визначається не тільки і не стільки різними адміністративно-правовими документами і рішеннями, скільки рівнем розвитку інформаційного виробництва в тому чи іншому суспільстві.

Виходячи із аналізу наукових праць можна запропонувати систему понять і уявлень, котра описує основні елементи і підсистеми суспільства, що розглядається як складна інформаційна система [2, 4, 6, 10].

Основними є дві підсистемами суспільства як складної інформаційної системи. Одна з них (базисна) забезпечує зберігання і передачу новим поколінням накопиченого конкретним соціумом і перевіреного часом базисного фонду його інформації – науково-теоретичної (Н), інженерно-технічної (Т), морально-ідеологічної (І) та культурно-мистецької (К), всю сукупність якої можна позначити аббревіатурою НТІК. Ця історично відібрана й перевірена досвідом і часом, інформація, складає інформаційно-культурне ядро суспільства, зі зруйнуванням якого може зникнути як історичний феномен і саме суспільство. Роль цього культурно-інформаційного ядра можна порівняти з роллю ДНК в життєдіяльності живої клітини.

Основні функції базисної інформаційної підсистеми суспільства – збереження і передача новим поколінням інформаційно-культурної спадщини конкретного суспільства. Емпірично функції цієї підсистеми в конкретному суспільстві виконує передусім система освіти й виховання нових поколінь. До неї також входять бібліотеки, музеї, академічні творчі колективи та інститути національної художньої культури, церкви, храми, монастирі тощо. У здоровому суспільстві ця підсистема має бути достатньо неподатливою й консервативною.

Другою основною інформаційною підсистемою суспільства, що розвивається на базі першої, є підсистема, котра забезпечує отримання й виробництво нової і поточної інформації в усіх її видах (НТІК) – науково-теоретичної, інженерно-технічної, ідеологічної та культурно-мистецької.

Основні функції цієї інформаційної підсистеми суспільства (її можна назвати «динамічною») – виробництво нової й обробка поточної (тобто такої, що віддзеркалює зміни середовища в режимі реального часу) інформації й доведення її до відома відповідних органів і членів суспільства (всіх, деяких або вузького кола).

За здорового стану суспільства ця підсистема має бути достатньо гнучкою, оперативною і творчою. Вона повинна користуватися певною свободою і разом з тим не повинна підміняти собою інформаційно-культурний базис суспільства або роз'їдати його. Перевірені часом досягнення цієї підсистеми поступово включаються в інформаційно-культурне ядро соціуму, завдяки чому відбувається його історичне збагачення і розвиток. Проте будь-яке форсування цього процесу загрожує проникненням в інформаційно-культурне ядро суспільства шкідливих «мутацій».

Емпірично функції цієї підсистеми в конкретному суспільстві виконує система його наукових та інженерно-технічних інститутів, система видавництва і редакцій ЗМІ, система аналізу і критики поточної й нової інформації, система вироблення нових технологій та інновацій на її основі, система поточної культурно-мистецької творчості тощо. Саме бурхливим розвитком цієї динамічної інформаційної підсистеми (і зростанням її ролі) сучасні соціуми

відрізняються від середньовічних і стародавніх, в яких (за деяким винятком Стародавньої Греції) панувала перша (консервативна базисна) інформаційна підсистема.

Динамічна інформаційна підсистема суспільства, як зазначено вище, здобуває і проводить нову інформацію. У цьому сенсі вона є справжньою інформаційною індустрією, що включає всі ті ж самі галузі, що і «нормальна», «речовинно-енергетична» індустрія, котра панувала в «до інформаційному» суспільстві.

Початковою й базисною сферою інформаційного виробництва є галузь, зайнята добуванням, збором і отриманням первинної інформації про об'єкти його зовнішнього і внутрішнього середовища, що цікавлять суспільство. Технічною базою цієї галузі служать сьогодні складні комплекси різних приладів, інструментів і пристроїв для віддзеркалення, запису (фіксації) і зберігання цієї первинної інформації з метою її подальшого розповсюдження і використання. Всілякі мікроскопи, телескопи, прискорювачі, різні датчики і сканери, радары, супутникові системи спостереження, мікрофони, теле- і відеокамери, фотострічки, лазерні диски, чіпи і т. д. – усе це технічні засоби, що забезпечують роботу даної галузі інформаційного виробництва.

Очевидно, що суспільство, яке не має у своєму розпорядженні вільного чи незалежного доступу до цих технічних засобів виробництва первинної інформації, або не матиме доступу до неї зовсім, або муситиме платити за неї ту ціну, яку призначать її володарі-виробники.

Крім того, суспільство-покупець, не маючи можливості перевірити де раз потрібну їм інформацію, змушене буде покладатися на добру волю її продавців-виробників.

Так, у сфері збору первинної соціально-політичної інформації нині в світі налічується понад 160 телеграфних та інформаційних агентств (близько 30 держав не мають своїх агентств). Проте основну масу первинної інформації на міжнародний ринок поставляє сьогодні «велика четвірка» – британське агентство Рейтер, американські Асошієд Прес і Юнайтед Прес Інтернешнл і французьке Франс Прес. Якщо підрахувати загальний обсяг інформації про міжнародне життя, оприлюдненої за місяць, наприклад, тією або іншою азійською або африканською газетою, то на продукцію «великої четвірки» припадає до 90% опублікованих там новин, а решта 10% – частка власних джерел. Для малопотужних агентств молодих держав Азії та Африки західна інформаційна монополія обертається подвійним злом – вони витрачають основну частину свого мізерного бюджету на абонування інформації того чи іншого західного агентства, позбавляючись при цьому можливості розвивати власне виробництво інформації. При цьому «велика четвірка» часто навіть безкоштовно надає інформацію своїм дописувачам з країн, що розвиваються, посилюючи тим самим їх інформаційну залежність [8].

Приблизно так само (якщо не гірше) йде справа зі збором первинної і поточної інформації в решті сфер – науковій, технічній, культурно-мистецькій та ін.

Первинна інформація, подібно до сировини в речовинно-енергетичному виробництві, сама по собі має незначну цінність. Набагато більше вартують вторинні інформаційні продукти, що виробляються на її основі. Проте для того, щоби первинна інформація дійшла до потенційних споживачів-виробників вторинної інформації, її необхідно розмножити і/або розподілити (розповсюдити) по спеціальних каналах і мережах зв'язку (або забезпечити відповідний доступ споживачів до потрібних їм банків даних). Усі технічні канали ЗМІ, як масово-побутові, так і спеціалізовані, є засобом технічного вирішення цього завдання. Особливо ефективно цю функцію може здійснювати сьогодні мережа Інтернет при достатньому розвитку засобів комп'ютерного забезпечення потенційних користувачів.

Очевидно, що суспільство, котре не має у своєму розпорядженні відповідних технічних засобів і достатньо широкого доступу його членів до банків первинної інформації, або буде не спроможне проводити відповідну вторинну інформацію зовсім, або муситиме купувати її в інших виробників. При цьому воно так само буде змушене покладатися на добру волю її продавців-виробників, як і у випадку з придбанням первинної інформації.

Наприклад, американська база даних НЕКСІС, яка обслуговує банки, комерційні підприємства і журналістів, містить повні тексти 8 млн статей зі 125 газет, журналів та інших джерел. Її журналістські файли включають тексти статей, що публікувалися на сторінках чотирьох головних щоденних газет США, поточні огляди російської преси і повідомлення

телеграфних агентств Сполучених Штатів, Великої Британії, Японії, Китаю. Ці файли щотижня поповнюються приблизно сорока тисячами статей [8].

Вторинна інформація, на відміну від первинної, не може виходити суто технічними прийомами, оскільки процеси аналізу, осмислення і винаходу нового сьогодні не є механізованими й потребують неодмінної участі освічених і талановитих фахівців (вчених, інженерів, аналітиків, ідеологів, письменників, художників і т. д.). У системі інформаційного виробництва – це творча ланка і творча галузь, де живий інтелект відіграє поки що набагато більшу роль, аніж навіть найсучасніші технічні засоби.

Проте, саме виробництво відповідних фахівців і відбір серед них найбільш здатних і творчих осіб вимагає в сучасних умовах гігантських матеріальних вкладень в «людський капітал», так що і тут економічно слабо розвинені суспільства змушені бути інформаційно залежними від розвиненіших.

Висновки. Таким чином, з огляду на викладене, суспільство як інформаційна система складається з двох основних підсистем: 1) базисної і консервативної, що становить його інформаційно-культурне ядро, і 2) динамічної і творчої, такої, що є справжньою інформаційною індустрією з відповідними галузями, підгалузями тощо. Функціонування і розвиток останньої підсистеми визначає прогресивний розвиток усього сучасного суспільства (але також і численні його інформаційно-культурні проблеми).

Ю. Лотман, розробляючи свою семіотичну модель комунікації в загальному дослідженні феномена культури, ставить питання: яким чином вдається в принципі породжувати нове повідомлення? Адже утворення нових повідомлень, разом із зберіганням і передачею інформації і діяльністю з правильного перетворення цих повідомлень, становить суть визначення мислячого об'єкта. І дає на це питання таку відповідь: новими повідомленнями ми називатимемо такі, які не виникають в результаті однозначних перетворень, і, отже, не можуть бути автоматично виведені з деякого початкового тексту шляхом додатку до нього наперед заданих правил трансформації. Тільки творча свідомість здатна виробляти нові думки [7].

Слід також підкреслити, що ця сфера в сучасному суспільстві розвивається як система з позитивним зворотним зв'язком – чим більш досконалі і продуктивні в ній технічні засоби виробництва інформації, тим більше (і кращої якості) проводиться самої інформації; і чим більше (і кращої якості) проводиться самої інформації, тим швидше прогресують у ній технічні засоби її виробництва (що відбивається і на розвитку матеріально-енергетичного виробництва). Тому сьогодні навіть незначне зниження темпів розвитку в інформаційній сфері загрожує суспільству швидким відставанням в усіх інших сферах виробництва.

Література:

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества ; пер.с англ. / Д. Белл. – М. : Прогресс, 1986. – 310 с.
2. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / [О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.]. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
3. Дзьобань О. П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс : монографія / О. П. Дзьобань. – Харків : Майдан, 2007. — 284 с.
4. Дзьобань О. П. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія / О. П. Дзьобань, В. Г. Пилипчук. – Харків : Майдан, 2011. — 244 с.
5. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи : навч. посіб. / Б. А. Кормич. – К. : Кондор, 2004. – 384 с.
6. Лисенко В. Проблеми інформаційної незалежності держави / В. Лисенко // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 135-147.
7. Лотман Ю. Семиосфера / Ю. Лотман. – СПб., 2000. – 400 с.
8. Михальченко И. А. Информационные войны и конфликты идеологий в условиях современных геополитических изменений / Михальченко И. А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://mihalchenkol.narod.ru/html.html>.
9. Почепцов Г. Г. Информационные войны / Г. Г. Почепцов. – М. : «Рефл.-бук», – К. : «Ваклер», 2000. – 574 с.
10. Проскуріна О. Політико-правові аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні / О. Проскуріна // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 62-68.

11. Рейман Л.Д. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении / Л. Д. Рейман // Вопросы философии. – 2001. – № 3. – С. 3-9.

12. Силенко А. Інформаційні технології – новий імпульс для пошуку парадигм майбутнього суспільства / А. Силенко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 96-112.

13. Требін М. Інформаційне суспільство. Війни нової епохи / М. Требін // Віче. – 2002. – № 4 (121) – С. 64-68.

А. П. Дзєбань, А. Ю. Панфілов

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье осуществлена попытка раскрыть социокультурные аспекты информационной безопасности как системного явления. Представляется анализ широкого круга проблем, направлений та их интерпретаций, предлагается система понятий и представлений, описывающих основные элементы и подсистемы общества как сложной информационной системы.

Ключевые слова: безопасность, информация, общество, информационная безопасность, информационная подсистема общества.

A. Dzeban, A. Panfilov

SOCIOCULTURAL ASPECTS OF INFORMATION SECURITY

In article attempt to open sociocultural aspects of information security as the system phenomenon is carried out. The analysis of a wide range of problems, the directions that their interpretations is submitted, the system of concepts and the representations describing basic elements and subsystems of society as difficult information system is offered.

Keywords: safety, information, society, information security, information subsystem of society.

Надійшла до редакції 22.02.2013 р.